

УДК 82-192:398.9

И. А. Бароўская

**ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК
У ПЕСЕННА-ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ**

160

У артыкуле сцвярджаецца, што трапна ўжыты фразеалагізм надае мове непаўторную своеасаблівасць, адметную выразнасць, вобразнасць. У вершах Купалы, Коласа, Багдановіча, Ставера, Русака, Гілевіча і іншых паэтаў, якія сталі песеннымі творамі, даволі шырока выкарыстоўваюцца гэтыя моўныя адзінкі, што выяўляе глыбіню паэтычнага майстэрства пры стварэнні пэўных сітуацый або апісанні з’яў і дзеянняў.

Шырокай разнастайнасцю выразных моўных сродкаў, якія дапамагаюць ствараць і яркая развітаць мастацкі вобраз, характарызуецца песенна-паэтычная творчасць беларускіх аўтараў. Адным з такіх сродкаў з’яўляецца фразеалагізм, які адлюстроўвае спосаб жыцця і характар народа, яго гісторыю, духоўнае жыццё, нацыянальныя звычкі, тэмперамент, этнічны быт і г. д. Наша мова багатая на фразеалагізмы, што даказваюць нам і звычайныя моўныя адносіны, і творы мастацкай літаратуры. Так, вершы Купалы, Коласа, Багдановіча, Ставера, Русака, Гілевіча і іншых, якія сталі песеннымі творамі, насычаны гэтымі моўнымі адзінкамі, што выяўляе глыбіню паэтычнага майстэрства пры стварэнні пэўных сітуацый або апісанні з’яў і дзеянняў.

Аўтары звяртаюцца да фразеалагічных адзінак з пэўнымі стылістычнымі мэтамі, адной з якіх з’яўляецца абуджэнне пэўных эмоцый, што адпавядае аўтарскай задуме. Так, фразеалагізм *трубою віцца* выражае пажаданне аўтара багатага ўраджаю, што заснавана на вобразнасці, якая характарызуе пэўны спосаб дзеяння ('вельмі добра расці (пра расліны)'): *Каб жыта ў полі трубою вілося* (А. Русак. Бывайце здаровы). Падобнае назіраецца і ў наступным прыкладзе: *І Тася з хлопцаў лоўка Вяроўкі можа віць* (У. Карызна. Вясковая красуня), дзе фразеалагізм *віць вяроўкі* выражае значэнне 'праяўляць уладу над кім-небудзь, падпарадкоўваць каго-небудзь сваёй волі'.

У беларускай песеннай лірыцы ў выніку яркіх вобразных асацыяцый даволі шырока сустракаюцца фразеалагізмы, заснаваныя на гіпербалічных уяўленнях. Б. В. Тамашэўскі лічыў гіпербалу блізкай да "ідэалізаванага эпітэта... Яна ўзмацняе якасць, выводзіць за межы сапраўднага" [3, с. 236]. У даследуемым матэрыяле гіпербалізацыя сустракаецца шырока ў творах грамадзянскага гучання: *А поле – вокам не абняць, І гэта ўсё мой край* (А. Русак. Мой край) 'вельмі далёка, як толькі можна ўбачыць'; *Табе, Беларусь, расцвітаць у вяках!* (А. Русак. Прывітальная) – 'назаўсёды'; *Беларусь-Радзіма, вольная старонка, Вольным тваім далям краю не відаць* (А. Русак. Беларусь-Радзіма) – 'пра тое, чаго вельмі многа, што цягнецца без канца'; *Пианіца – краю не відаць – Ля сцежкі густа сцелецца* (А. Ставер. А мне ў шчасце верыцца).

Вядомы даследчык беларускай фразеалогіі І. Я. Лепешаў выдзеліў два кампаненты стылістычных значэнняў фразеалагізмаў: "1) экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку, якая надае фразеалагізму ацэначнае і іншыя адценні; 2) функцыянальна-стылявую афарбоўку, якая паказвае на прыналежнасць фразеалагізма да пэўнага стылю" [1, с. 15]. Пры гэтым, у другім кампаненце ён адзначае 3 састаўныя часткі: ацэначнасць, эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць. І сапраўды, многія фразеалагізмы надаюць станоўчую або адмоўную ацэнку асобе, прадметам, з’явам: *Здароў будзь, зямляча!* (М. Багдановіч. Вакол мяне кветкі); *Бывайце здаровы, Жывіце багата!* (А. Русак. Бывайце здаровы) – 'развітальнае пажаданне заставацца здаровым' (адабрэнне); *Запнеш па душы, Дасі ўцехі гасцям – Поўны гуслі насыплю дукатаў* (Я. Купала. Курган) – 'па густу, падабаецца' (адабрэнне); *Мы б’ем, Вясна, табе чалом* (П. Броўка. Вясной птушыны звонкі лёт) – 'пачціва кланяцца каму-небудзь, вітаць каго-небудзь'; *Ты сама ўсё на славу Робіш вельмі спрытна і рухава* (А. Русак. Сярожка) – 'вельмі добра'.

Выкарыстанне ў адным песенным творы адразу некалькіх фразеалагічных адзінак скіравана, напрыклад, іншы раз на стварэнне камічнага, як гэта назіраецца ў творы Коласа "Ганульцы": *Драў горла у лозах За рэчкаю драч*, дзе прастамоўны фразеалагізм са значэннем 'вельмі моцна гаварыць, крычаць, спяваць' мае неадабральную экс-

прэсіўную афарбоўку. *Язык мне адняўся, -- Я сліну глытаў*, фразеалагізм са значэннем ‘нехта раптоўна змоўк, не можа нічога сказаць’ надае іранічную афарбоўку, а таксама – *Люблю, -- ты сказала, -- Аж сэрца мне схне*, дзе тая ж іранічная афарбоўка прысутнічае ў фразеалагізме *сэрца схне* (‘азнаваць радасць’). Увогуле, ужыванне Якубам Коласам у сваіх творах фразеалагічных адзінак рознай стылёвай прыналежнасці, створаных у розныя адрэзкі часу (пісьменнік ужывае разам з фразеалагізмамі сучаснай беларускай мовы, адзінкі, характэрныя для мовы 19 і пачатку 20 стагоддзяў), дазваляе ўявіць поўную карціну ўжывання фразеалагічных адзінак у мове. Абапіраючыся на дасягненні беларускай літаратуры мінулых дзесяцігоддзяў, Якуб Колас значна пашырыў межы беларускай фразеалогіі, развіў і абагаціў стылістычныя функцыі фразеалагізмаў.

Пэўныя фразеалагізмы могуць характарызавацца “незвычайнасцю ў лагічных ці сэнсавых адносінах, у адносінах счাপлення слоў-кампанентаў” [4, с. 209]. Так, у вершаваным творы Купалы “Вечарынка” сустракаем наступнае: *Захапіўшы ў першай пары Янка Маньку, Юрка Раю, Даюць дыхту, Даюць жару («Ах! ух! Давай жару, Давай боли, давай пару!») - Крычыць Гапон дыў гуляець, Пад скрыпачку падпяваець*. Сустракаем мы, напрыклад, у Дуніна-Марцінкевіча (“Гапон”). Дыхт – ‘гонты’, даць гонтаў (гонты), як бачым, размоўны фразеалагізм не мае сувязі паміж *даць* і *дыхту*, ён страціў матывіроўку свайго вобразнага значэння. Даследчык фразеалагічных адзінак у мове Купалы В. А. Ляшчынская слухна заўважае, што паэт “ужывае ФА, улічваючы іх экспрэсіўна-стылістычныя функцыі, выкарыстоўваючы розныя спосабы і прыёмы іх увядзення ў кантэкст твораў, і яны, падпарадкоўваючыся аўтарскай мэце, выконваюць шматлікія і разнастайныя стылістычныя функцыі ў мове яго твораў” [2, с. 81].

Правільна і да месца ўжыты фразеалагізм надае мове непаўторную своеасабліваць, адметную выразнасць, трапнасць, вобразнасць. Фразеалагізмы разглядаюцца як знакі другой намінацыі, якія валодаюць вобразна-экспрэсіўным, абагульняючым, характарызуючым значэннем. Пры дапамозе фразеалагізмаў гаворачы перадае свае адносіны, эмоцыі да прадмета намінацыі. Эмацыянальнасць і ацэнка неразрыўна звязаны.

Часам дасягненне экспрэсіўнага эфекту адбываецца за кошт перабудовы фразеалагічных кампанентаў, што, безумоўна, робіць радок незвычайным, а вобраз узмоцненым і яскравым: *За свабоду сваю Усёй душой пастаю; У агонь у вадугу Я за ёю пайду* (Я. Купала. *За свабоду сваю*). *У агонь у вадугу* – трансфармаваны фразеалагізм *прайсці агонь, вадугу і медныя трубы* са значэннем ‘шмат зведаць у жыцці, з поспехам пераадолець цяжкасці’. Фразеалагізм перадае антанімічныя адносіны і выражае значэнне ‘усюды’. *На яго, бы тая матка, сонца кідае свой зрок* (Я. Колас. *Уцякай, Мароздзядуля*). У радку назіраецца аўтарская замена кампанента: *кінуць вокам* – ‘зірнуць, глянуць’. *Дрэме памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, Удзірванелы курган векавечны* (Я. Купала. *Курган*). Цікавая замена кампанента *адысці (адышлі ў нябыт)* на *ўцяклі*, што перадае паскораны, хуткаплынны бег часу. *Гора ў бездань нябыту сплыло, Доляй цешацца дзеці* (Н. Гілевіч. *Думы маці*): *адысці ў нябыт* – ‘знікнуць назаўсёды’. Фразеалагічнае значэнне ўзмацняецца аўтарам праз лексему *бездань (бездань нябыту)*, што перадае эмацыянальныя адносіны паэта да асноўнай ідэі верша: дум маці, той жанчыны, што заўсёды жадае, каб усё гора свету знікла назаўжды.

Такім чынам, песенна-паэтычныя творы ўключаюць у сабе фразеалагічныя адзінкі як у нязменным выглядзе, так і за кошт перабудовы кампанентаў, што садзейнічае пашырэнню шматлікіх стылістычных функцый і стварэнню яскравага, незабыўнага вобраза.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1 Лепешаў, І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.

2 Ляшчынская, В. А. Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2008. – 186 с.

- 3 Томашевский, Б. В. Поэтика русской литературы : Б. В. Томашевский / Избр. труды – М. : Наука, 1976 – 511 с.
- 4 Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – Мн. : Вышэйшая школа, 1978. – 336 с. УДК 821.161.2:82-31:[81'364:398.9]

В. М. Бережняк

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ХИМЕРНОМУ РОМАНІ

Статья посвящена рассмотрению индивидуально-авторских трансформаций фразеологических единиц в художественном тексте – «химерном» романе. Описываются основные способы окказионального использования фразеологизмов: замена компонентов, трансформация семантики и грамматической структуры. Указываются особенности взаимодействия трансформированных фразеологизмов с содержанием текста.

Як відомо, фразеологізми – це стійкі словосполучення, за якими закріплено не пряме, а образно-переносне значення. Найчастіше їх значення можна з'ясувати з контексту, але не завжди. При з'ясуванні їх значення слід запам'ятати, що значення фразеологічної одиниці не дорівнює сумі сучасних значень її компонентів. Щоб не помилитися, краще звернутися до етимології виразу.

Комунікативне призначення тексту, або його прагматична сутність, полягає в передачі через художню літературу предметно-логічної, естетичної, образної, емоційної та оцінної інформації, об'єднаної в ідейно-художньому змісті тексту в єдине складне ціле [2, с. 21]. Саме емоційну та образну сторони найкраще передають влучні фразеологічні одиниці.

Н. Пасік вважає, що контекст – це змістово закінчений відрізок усного або писемного мовлення, достатній для визначення семантичного наповнення та особливостей лінгвістичного функціонування мовної одиниці. Іноді в науковій літературі контекст називають словесним оточенням, конситуацією мовлення [1, с. 39]. Н. Пасік зазначає, що прийнято розрізняти лінгвістичний та стилістичний контекст. У своєму дослідженні спираємося на лінгвістичний контекст, який “аналізує зміст і граматичні функції конкретної мовної одиниці” [1, с. 39]. Контекст важливий і для з'ясування стилістичних функцій окремих мовних одиниць у творі.

А. Пономаренко переконана, що фразеологізми можна віднести до прагматично маркованих одиниць мови завдяки провідній ролі конотації в їх семантиці. Конотація – це та частина значення стійкого звороту, що виражає ставлення адресата до адресанта, до дійсності і до самого висловлювання. Будь-який із традиційно перелічуваних мікрокомпонентів конотації – експресивний, оцінний, емотивний – пов'язаний із різними прагматичними факторами. У фразеологічних одиницях (ФО) слова набувають метафоричності, образності та художньо-естетичної вартості. Їх експресивність досягається численними мовними засобами, серед яких велику роль відіграють словотвірні компоненти, емоційність яких зумовлена суфіксами суб'єктивної оцінки, набувають додаткової експресивності в контексті фразеологічних одиниць [2, с. 23]. Фразеологізми належать до текстотворчих стильових засобів.

На основі дослідженого матеріалу розмежовуємо два шляхи використання фразеологічних одиниць письменником:

1) узуальне використання (уживання стійкого звороту в традиційній формі та значенні, яке фіксується у фразеологічних словниках, тобто вся сукупність уявлень, які складають зміст даного слова);